

Назаренко Святослав Петрович –
головний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, кандидат юридичних наук, доцент

Щодо протидії втягненню неповнолітніх в організовану злочинну діяльність

У статті аналізуються деякі особливості втягнення неповнолітніх в організовану злочинну діяльність. Розкриваються основні напрями діяльності організованих злочинних формувань відносно неповнолітніх.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, організована злочинність.

Суттєві соціально-економічні перетворення в країні неминуче відображаються на процесах стабілізації в суспільстві, у тому числі на стані злочинності. Особливо помітно це позначається на посиленні криміналізації найменш соціально захищених верств населення. До таких категорій населення відноситься молодь, зокрема неповнолітні. Сьогодні констатується приріст кримінального професіоналізму неповнолітніх правопорушників, рівня їхньої озброєності, посилення зв'язків з організованою злочинністю, що, у свою чергу, істотно підвищує суспільну небезпеку злочинності серед неповнолітніх.

Боротьба зі злочинністю взагалі та злочинністю неповнолітніх, зокрема, розглядається як головний напрям кримінальної політики держави. Практика свідчить, що криміногенна ситуація, яка склалася сьогодні в Україні, характеризує стан суспільства, виступає істотним дестабілізатором суспільного життя. Як наслідок, – призводить до втягнення в злочинну діяльність значної частини населення.

Так, за даними МВС України, з 20 листопада до 31 грудня 2012 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 233 496 кримінальних правопорушень, з яких 306 – вчинених неповнолітніми (або за їх участю), 3411 – відносно неповнолітніх. Серед них неповнолітніми вчинено кримінальних правопорушень: 6 – особливо тяжких; 146 – тяжких; 2 – умисних вбивств; 5 – умисних тяжких тілесних пошко-

джень; 2 – умисних тяжких тілесних пошкоджень, що причинили смерть; 7 – розбоїв; 1 – звалтування; 1 – незаконне позбавлення волі або інше викрадення людини; 26 – грабежів; 171 – крадіжка; 20 – незаконних заволодінь транспортними засобами; 12 – хуліганств; 20 – у сфері незаконного обігу наркотичних засобів [1].

У юридичній і психолого-педагогічній літературі проблема злочинності неповнолітніх була та залишається однією з найактуальніших. Проблемні питання попередження злочинності неповнолітніх розглядалися в працях таких учених, як Ю. М. Антонян, М. М. Бабаєв, В. І. Барко, М. М. Биргеу, М. І. Ботанов, Ф. Г. Бурчак, І. П. Бошкатов, В. Д. Бринцев, А. Я. Вілкс, В. В. Вітвицька, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. І. Желунтій, А. П. Закалюк, О. П. Коренев, Н. М. Крестовська, О. І. Міллер, В. С. Овчинський, С. С. Овчинський, Б. Л. Петелін, В. П. Петров, В. П. Сербський, А. А. Сергеев, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, І. О. Топольскова, Л. Л. Тузов, Н. В. Шость, Н. С. Юзікова, С. І. Яковенко та ін. Утім багато питань досі залишаються дискусійними та недостатньо розробленими.

Істотною обставиною є те, що кількісний приріст злочинних проявів неповнолітніх супроводжується їх якісними змінами. Так, серед злочинних проявів помітно збільшується відсоток добре продуманих і ретельно підготовлених посягань, спостерігається поява елементів кримінального професіоналізму. Одним із основних факторів, що впливає на таку ситуацію, є “керівництво” злочинами неповнолітніх з боку дорослих.

Втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність є суспільно небезпечним, оскільки завдає істотної шкоди суспільству та нормальному розвитку неповнолітніх.

У теорії та практиці відомі два різновиди втягнення:

перше – неконкретизоване, коли дії дорослої особи являють собою пропаганду злочинного способу життя, вербування нових прихильників злочинного світу, що забезпечує поповнення злочинних рядів і не спрямоване на втягнення неповнолітнього у вчинення певного злочину;

друге – конкретизоване, що полягає або у схилянні підлітка до участі в замисленому дорослим злочині як співвиконавця чи посібника, або у формуванні в неповнолітнього самостійного умислу вчинити певне діяння [2].

Так, за даними МВС України, з 20 листопада до 31 грудня 2012 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 100 кримінальних правопорушень, пов’язаних із втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність, повідомлено про підозру в учиненні відповідного правопорушення 36 осіб [1]. Суспільна небезпека цієї категорії правопорушень ще більше підвищується, якщо для реалізації злочинних намірів особа, яка втягує, має на меті створення злочинної групи.

При вивченні динаміки злочинності серед неповнолітніх за останні двадцять років спостерігається значний приріст злочинів, учинених неповнолітніми в співучасті з дорослими за такими видами, як грабежі та розбої, вимагання. Традиційно помітним залишається приріст кількості крадіжок майна як особистого, так і юридичних осіб. Виходячи з цього, можна сформулювати висновок про те, що найбільшу актуальність на сьогодні становить залучення неповнолітніх у здійснення корисливих і корисливо-насильницьких злочинів. Злочини такої категорії, як правило, вчиняються групами або організованими злочинними групами.

Неповнолітні входять до складу значної частини організованих злочинних груп. Підлітки відіграють не останню роль у забезпеченні функціонування організованої злочинності. Аналіз практики органів внутрішніх справ свідчить, що організована злочинність, будучи частиною загальнокримінальної злочинності, у той же час має якісні відмінності не тільки в структурі, способах вчинення злочину, але й у способах залучення неповнолітніх до злочинної та антигромадської діяльності.

Помилкова державна політика стосовно молоді призвела до того, що неповнолітні найчастіше виявляються втягненими в організовану злочинність, і кількість злочинів, учинюваних неповнолітніми або за їх участю, постійно зростає. Якщо розглянути основні напрями діяльності організованої злочинності відносно неповнолітніх, то можна визначити такі:

формування ринку збуту кримінальних послуг у цьому середовищі, що включає виховання такої особистості, яка буде безпосередньо зацікавлена у їх споживанні;

контроль з боку організованої злочинності за деякими формами злочинної діяльності неповнолітніх;

втягнення неповнолітніх в організовані злочинні формування [2].

Варто звернути увагу на те, що поряд зі способами, заснованими на індивідуальному, безпосередньому впливі дорослого на неповнолітнього, на сьогодні все більшого поширення набувають способи, що дозволяють втягнути в злочинну діяльність цілі групи підлітків. При цьому залучення може носити опосередкований характер: до здійснення конкретних дій у цьому напрямі можуть залучатися треті особи.

Досить активна участь неповнолітніх в організованих злочинних групах обумовлена, на наш погляд, дією добре відпрацьованого механізму залучення їх у злочинну діяльність. Із цією метою створюються різного роду неформальні організації (гуртки атлетизму, єдиноборств, військово-спортивні групи, козачі, молодіжні політичні спілки тощо), де підлітки під керівництвом дорослих, нерідко раніше засуджених або радикально налаштованих, тренуються, “навчаються”, згуртовуються;

їм прищеплюється антигромадська психологія, виробляється почуття фізичної або національної переваги, всюдозволеності.

Злочинні групи неповнолітніх і молоді виникають переважно на основі неформальних груп або “груп дозвілля”. Це пов’язано з такими особливостями підліткової психології, як підвищена схильність до навіювання та наслідування, нестійкість емоційно-вольової сфери, орієнтація на групу (конформізм), домінування потреби у спілкуванні з однолітками та переоцінка значимості їх схвалення, некритичність оцінки своїх переваг і недоліків тощо.

Окрім зазначеного способу, організована злочинність передбачає наявність стихійно сформованих вуличних угруповань. Відомо, що “за кожним впливовим вуличним угрупованням, як правило, стоять дорослі. Вони залишаються непомітними, підтримують і заохочують тих, хто прагне пробитися у вуличну “аристократію”. Саме дорослі зберігають і винаходять традиції вуличних взаємин ...” [3, с. 90].

Іншою, менш відомою, проте, на жаль, ще більш небезпечною з числа розглянутих форм залучення неповнолітніх у злочинну та антигромадську діяльність, є торгівля дітьми. Так, з 20 листопада по 31 грудня 2012 року до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено 53 кримінальні правопорушення, пов’язані з торгівлею людьми або іншою незаконною угодою щодо передачі людини, з них 3 – стосовно неповнолітніх [1].

Поширенню цього способу залучення багато в чому сприяли зміни в соціальному та економічному становищі сучасної України (розшарування суспільства за політичними та національними мотивами; економічна криза, у результаті чого значна частина населення країни живе за межею бідності; відсутність можливості в значній частині випускників шкіл одержати гідну освіту; відсутність можливості заробітку в неповнолітніх, стабільного доходу в їхніх батьків на утримання родини тощо). У результаті дії зазначених і деяких інших причин останнім часом з’явилася велика кількість безпритульних дітей.

Як показує аналіз практики органів внутрішніх справ, сьогодні найбільш часто продають хлопчиків віком від 8 до 14 років для здійснення ними квартирних крадіжок або крадіжок на довірі й дівчаток віком від 8 до 16 років для заняття проституцією. При цьому продані діти в якості оплати за надані ними послуги отримують не матеріальну винагороду, а можливість жити в наданому їм приміщенні (не завжди житловому) і харчуватися за рахунок покупця, тобто фактично перебувають у нього в рабстві.

У зв’язку з досить високим ступенем поширеності, на наш погляд, варто розглянути ще один спосіб залучення. Багатьом неповнолітнім через брак коштів на існування доводиться з раннього віку найма-

тися на роботу в різного роду комерційні, найчастіше торговельні структури. Тут, одержуючи товар для реалізації, вони піддаються обману, заздалегідь ставляться власником в умови, коли недостача товару неминуча. Зрештою підлітки попадають у матеріальну залежність. Для того, щоб звільнитися від неї, неповнолітнім пропонується вчинити один або кілька злочинів (що, слід сказати, далеко не завжди веде до остаточного розрахунку). Продовжуючи перебувати в залежності, вони змушені практично постійно займатися злочинною діяльністю.

Щодо профілактики розглянутих правопорушень, важливим є питання про місця вчинення досліджуваних злочинів.

Відомо, що кожна дія відбувається в певному місці й часі. Розглядаючи місця, де найчастіше спостерігається залучення неповнолітніх у злочинну й антигромадську діяльність, необхідно сказати про те, що в принципі, їх важко відокремити від місць концентрації: по-перше, неповнолітніх з антигромадською спрямованістю; по-друге, неповнолітніх і молоді в загалі.

Цілком очевидно, що значною мірою саме антигромадська спрямованість визначає місця перебування як осіб, що втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, так і власне неповнолітніх. При цьому першій категорії осіб легше за все знайти неповнолітніх, близьких йому “по духу”, у місцях їхньої концентрації. У той же час, ми повністю погоджуємося із переконанням А. Міллера, що вплив найближчого оточення, в якому перебувають дорослі особи із кримінальними нахилами й неповнолітні, цілком не виглядає простим тиском перших і не є наслідком конформістських рішень інших [4, с. 104–105]. Воно базується на спільності ціннісних орієнтацій і соціальних установок, що дозволяють членам неформальної групи приймати рішення без конфлікту самих із собою.

У спеціальній літературі до місць концентрації неповнолітніх з антигромадською спрямованістю прийнято відносити об’єкти наступних категорій:

- місця концентрації пасажирів (автовокзали, аеропорти, залізничні вокзали, порти);

- місця збуту вкраденого (торгові центри, магазини, підприємства служби побуту, колгоспні ринки);

- підприємства торгівлі спиртними напоями (ресторани, кафе, бари);

- молодіжні гуртожитки, (училищ, технікумів, інститутів, гуртожитки умовно засуджених та умовно звільнених);

- квартири антигромадських елементів;

- місця тимчасового проживання громадян (готелі, кемпінги, будинки відпочинку);

- гаражі, автостоянки;

соціально-культурні й видовищні заклади (будинки і палаци культури, клуби, кінотеатри);

речові ринки;

інші місця (підвали, горища, під'їзди) [5, с. 15–16].

На наш погляд, незважаючи на об'ємність, наведена класифікація практично не враховує оперативнотактичну сферу, слабо виражає кореляцію різних криміногенних факторів і їхню взаємну детермінацію.

Злочини, вчинені організованими злочинними групами, мають високий рівень латентності. Стосовно даної сфери, залучення неповнолітніх у злочинну діяльність, цілком очевидно, буде відрізнитися і місцем залучення, і кількістю втягнених у злочинну діяльність, і тривалістю негативного впливу.

У більшості випадків антигромадські та злочинні групи підлітків формуються за територіальним принципом (за місцем проживання, проведення дозвілля). Територіально-групові об'єднання підлітків є організаціями зі стійкою структурою, що постійно відтворюються відносинами й чіткою системою підпорядкування. Вектор діяльності подібних об'єднань визначається верхнім ієрархічним прошарком, що складається з кримінальних елементів.

У якості однієї із цілей функціонування подібних молодіжних об'єднань можна виділити поповнення рядів дорослої (загальнокримінальної) злочинності [6, с. 59]. Досягненню цієї мети сприяє як залучення до участі в діяльності об'єднань підлітків із семи-, восьмирічного віку, так і створення в них антигромадської атмосфери, романтизації “солодкого” життя. Все це формує в неповнолітніх бажання піднятися нагору ієрархічними сходами угруповання, досягти рівня лідерів. Як правило, це вдається найбільш фізично розвиненим і здатним аналітично мислити підліткам. Таке положення обумовило виникнення в 1990-ті роки практично в кожному мікрорайоні обласних центрів секцій атлетизму (так званих “качалок”), розташованих здебільшого в підвалах житлових будинків. Фактично метою занять у таких секціях є не досягнення фізичної досконалості, а підготовка підлітків до заняття злочинною діяльністю. Такі підлітки не тільки фізично розвинені, але й морально та психологічно готові до залучення й потрібний лише незначний поштовх, щоб наблизити їх до участі в учиненні злочинів. Сьогодні їх замінили атлетичні клуби й спортивні секції, молодіжні об'єднання екстремістської спрямованості.

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок, що значною мірою залучення неповнолітніх у злочинну діяльність здійснюється за місцем функціонування територіально-вуличних об'єднань, тобто за місцем проживання залучених у них неповнолітніх.

Дане положення надзвичайно важливе, тому що дозволяє найбільш повно організувати протидію негативному впливу, яким піддаються підлітки.

Таким чином, ні практики, ні теоретики не можуть ігнорувати вплив дорослої, зокрема організованої, злочинності на вчинення злочинів підлітками та юнаками, особливо на формування кримінальних підлітково-молодіжних угруповань і втягнення в організовану злочинну діяльність. Ті зміни, що відбулися в характері злочинності останніми роками (перевага корисливо-насильницької та зростання організованої злочинності), у поведінці неповнолітніх і молоді проявляються в гіпертрофованому вигляді, оскільки останні, з огляду на вікові особливості, нерідко набагато жорстокіші, ніж дорослі злочинці. Тому актуальними залишаються заходи щодо попередження як злочинності неповнолітніх, так і втягнення неповнолітніх в організовану злочинну діяльність. Сьогодні ці питання особливо актуальні, тому що навіть у школах, як і в інших навчальних закладах, спостерігається процес розшарування суспільства за матеріальними статками. Підлітки, вбачаючи кримінальну основу набуття цих статків, роблять відповідні висновки й найчастіше йдуть в організовані злочинні групи з метою забезпечення “красивого життя”, а організована злочинність, у свою чергу, усіляко прагне поповнити свої ряди та відволікти від себе увагу правоохоронних органів за рахунок антигромадської діяльності підлітково-молодіжних угруповань.

Список використаних джерел

1. Про діяльність органів внутрішніх справ України по боротьбі зі злочинністю : експрес-інформація за 12 місяців 2012 року // Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. – К., 2012.
2. Топольскова І. О. Боротьба із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : монографія [Електронний ресурс] / І. О. Топольскова. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. – 192 с. – Режим доступу : <http://www.ukr.vipreshbnik.ru/2012-06-25-18-24-48/29-2011-03-27-19-15-43.html>.
3. Пирожков В. Ф. Кримінальна субкультура учасників-подростків і юношей / В. Ф. Пирожков. – М. : МПГУ, 1993. – 236 с.
4. Миллер А. И. Противоправное поведение несовершеннолетних (генезис и ранняя профилактика) / А. И. Миллер. – К. : Наук. думка, 1985. – 159 с.
5. Бланков А. С. Выявление и оперативная разработка лиц, вовлекающих несовершеннолетних в преступную и иную антиобщественную деятельность : учеб. пособ. / А. С. Бланков, А. Я. Вилкс. – М. : МВШМ МВД СССР, 1989. – 114 с.
6. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А. И. Долгова. – М. : Юрид. лит., 1981. – 160 с.

7. Крестовська Н. М. Використання дітей молодшого віку при жебракуванні: проблеми кваліфікації та юридичного реагування [Електронний ресурс] / Крестовська Н. М., Готвянська М. А. – Режим доступу : http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/gurn_main.htm.

В статье анализируются некоторые особенности вовлечения несовершеннолетних в организованную преступную деятельность. Раскрываются основные направления деятельности организованных преступных формирований в отношении несовершеннолетних.

The article deals with the analysis of some features of involving of the minor in the organized criminal activity. The basic directions of the organized criminal groups' activity towards minor are disclosed.

Стаття надійшла до редакції журналу 24 липня 2013 року.